

Григорій Купріянович
**ВАРШАВСЬКИЙ ПЕРІОД У ЖИТТІ ТА
ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ОГІЄНКА (1926-1940 РР.)¹**

*Д-р Григорій КУПРІЯНОВИЧ,
професор історії, Люблин, Польща*

■ **Варшавський період
у житті та діяльності
Івана Огієнка
(1926-1940)**

I. Вступ

Визначні історичні постаті, які відіграють помітну роль у історії звичайно відзначаються багатогранністю своїх зацікавлень та діяльністю у різноманітних площинах, проте в пам'яті майбутніх поколінь залишаються переважно з особливим наголосом на одній з ділянок своєї активності. Винятком з цього принципу стала, здається, особа Митрополита Іларіона—проф. Івана Огієнка, оскільки важко вказати когтя "іностась": православного ієрарха, вченого-славіста, чи державного мужа, стала домінуючою у сприйнятті цієї людини у пам'яті поколінь. У кожний з них (зрештою, як і в інших—адже був же він також перекладачем Біблії та богослужбових текстів, громадським діячем, популяризатором науки, педагогом) відіграв він незаперечну роль в історії українського народу та Української Православної Церкви.

Біографія Митрополита Іларіона досі достатньо не досліджена, хоч зроблено вже в цій ділянці немало.¹ Одним з періодів, який особливо вимагає подальших дослідів і пошуків є період перебування проф. Івана Огієнка у Варшаві (1926-1940).² Саме цій добі присвячена доповідь, метою якої є спроба дати характеристику найважливіших аспектів життя та діяльності проф. Івана Огієнка саме у цей варшавський період на основі доступних джерельних матеріалів та літератури. Тема представлена у доповіді за проблемною системою—по черзі охарактеризовані окремі ділянки активності І. Огієнка: праця у Варшавському університеті, рідинне життя, дослідницько-наукова праця, діяльність на церковній ниві,

¹ Збережено орфографію автора

громадська праця, видавнича діяльність, перекладацька робота, а на кінець його діяльність у перший рік війни, коли ще проживав у Варшаві.

У доповіді використано архівні матеріали польських архівів та бібліотек, що містять цікаві інформації, не відомі до сі біографам І. Огієнка. Безцінним джерелом є також тогочасна періодика, у тому числі часописи, видавані самим І. Огієнком. Використано також дотеперішню наукову літературу, яка стосується різних питань, пов'язаних з активністю І. Огієнка в цей час.³

* * *

Українська національна революція поставила перед тогочасною українською елітою завдання побудови незалежної держави. У колі її творців бачимо тридцятип'ятилітнього Івана Огієнка, який з 1918 р. був членом чергових урядів Української Народної Республіки—міністром освіти, а згодом міністром ісповідань. В період державотворення особливо багато зусиль поклав він на ниві відновлення українських традицій у Православній Церкві та відродження національної освіти і науки. Поразка визвольних змагань змусила численних будівничих української держави залишити батьківщину і податися на еміграцію. Така доля випала також І. Огієнку. Він був одним з тих, хто найдовше залишались на незайнятій більшовиками території, виконуючи обов'язки Головноуповноваженого Уряду УНР в Кам'янці-Подільському та намагаючись утримати функціонування українських державних установ.⁴ Залишив Кам'янець і опинився на території Польщі шойно восени 1920 р.

Після цього І. Огієнко, як і більшість уряду УНР, перебував у Тарнові (місто в південно-східній Польщі). У вересні 1922 р. поселився в містечку Винники під Львовом,⁵ де знаходився разом з сім'єю у досить скрутному економічному становищі, позбавлений засобів для життя.⁶ Ситуація змінилася на краще з 1924 р., коли почав викладати українську мову і літературу у вчительській семінарії у Львові, після чергового переїзду. У 1926 р. був звільнений польською шкільною

адміністрацією з цієї посади і над родиною Огієнків знову зависла небезпека економічної кризи.⁷ Проте на початку 1926 р. відомого славіста запрошено викладати у новостворюваний Відділ Православного Богослов'я Варшавського університету. Тоді з цілою родиною поселився у Варшаві. Так почався новий, майже п'ятнадцятилітній, період у житті проф. Івана Огієнка.

2. Праця у Варшавському університеті

Відкриття Відділу Православного Богослов'я Варшавського університету пов'язане зі становищем Православної Церкви у відродженій польській державі. Після Першої світової війни Церква почала відбудовувати свої структури і влаштовувати церковне життя у нових умовах, коли її становище було ускладнене неприхильним переважно ставленням державної влади та внутрішніми проблемами. Крім врегулювання юрисдикційних питань (що завершилось отриманням автокефалії від Константинопольського Патріарха) та відбудови церковних структур, одним з основних питань в житті Церкви від самого початку постала справа церковної освіти та підготовки кадрів для служіння в Церкві. Після відновлення діяльності духовних семінарій—у Вільні та Холмської в Крем'янці, назріла потреба духовної школи, яка давала б вищу богословську освіту. Так народилась ідея створення у Варшавському університеті факультету православного богослов'я, тим більше, що існували там вже католицький та євангеліцький богословські факультети.⁸

Серйозною проблемою при організації факультету стала відсутність наукових кадрів. Серед кандидатів на професорів Факультету Православного Богослов'я від самого початку згадувалось прізвище проф. Івана Огієнка. Вже в середині 1923 р. Митрополит Діонісій (Валедитський) пропонував включити його до професорської кадри факультету. І. Огієнко мав би вести дві години лекцій з церковно-слов'янської мови та три години "місцевих наречій." В листі до міністра ісповідань та освіти Польщі Митрополит писав, що проф. І. Огієнка "uważam za siłę nadzwyczaj pożyteczną dla wydziału

teologii prawoslawnej.”⁹ Проте серед професорів, затверджених Сенатом університету в березні 1924 р. для праці у відділенні православного богослов'я, проф. І. Огієнка не було.¹⁰ Причини цього залишаються невідомими, могло це бути пов'язане з суто організаційними проблемами.

Відділ Православного Богослов'я¹¹ почав діяти з початком 1925 р., його урочисте відкриття відбулось 8 лютого.¹² Початок діяльності Відділу зустрівся з широким відгуком серед православної громадськості (вже через кілька місяців навчалось там 92 студенти). Необхідним було поповнення наукової кадри, особливо професорської. В другій групі викладачів, прийнятих до Відділу, був вже проф. І. Огієнко.¹³ Восени 1925 р. університетська Комісія для організації Відділу Православного Богослов'я підтримала кандидатуру професора,¹⁴ а Сенат Варшавського університету затвердив її і на засіданні 26 листопада 1925 р. прийняв рішення звернутися до Міністерства ісповідань та освіти з пропозицією затвердження договору про працю з проф. І. Огієнком на викладки церковно-слов'янської мови з палеографією протягом 5 годин в тиждень та 2 години семінару.¹⁵ Вступну згоду міністерство дало 20 січня 1926 р.¹⁶ У зв'язку з затягненням формальностей проф. І. Огієнко був остаточно прийнятий до праці у Варшавському університеті на посаду надзвичайного професора церковно-слов'янської мови з палеографією як контрактний працівник від 1 березня 1926 р. на період до 30 вересня 1927 р. Від 1 березня 1926 р. у Відділі Православного Богослов'я була також створена звичайна Кафедра церковно-слов'янської мови та палеографії, яку він зайняв.¹⁷ Це була друга кафедра у Відділі,¹⁸ а проф. І. Огієнко був другим (після Митрополита Діонісія) прийнятим до праці у новому відділі професором.¹⁹ З 1 жовтня 1927 р. працював вже як професор звичайний. Впродовж наступних років Сенат університету одногосно підтримував продовження контрактів з проф. І. Огієнком, що реалізовано до 1932 р.²⁰

Хоч і задумувався над прийняттям цієї посади,²¹ проте праця в університеті, а особливо на філологічній кафедрі православного відділу, була здійсненням надій професора.

Як сам згадував через 30 років: "Року 1926-го мене поклика-но професором на Богословський православний факультет у Варшаві (...) І я весь віддався цьому Факультетові."²² Свою працю у Варшавському університеті проф. І. Огієнко почав інавгураційною лекцією, виголошеною у Відділі Православного Богослов'я 17 березня 1926 р. на тему *Церковно-слов'янська мова в Литві та Польщі в XV-XVIII ст.ст.*²³ Дидактичну роботу почав з зимового триместру 1925/1926 академічного року—для всіх студентів першого курсу викладав церковно-слов'янську мову з палеографією та проводив практичні заняття з цього предмету, керував також семінаром з церковно-слов'янської мови з палеографією.²⁴

У Варшавському університеті проф. І. Огієнко читав такі лекції: *Історія церковно-слов'янської мови, Кирилівська палеографія, Костянтин і Методій, їх життя та діяльність, Повстання літературної мови та азбуки у слов'ян, Церковно-слов'янський правопис, Методологія наукової праці,*²⁵ *Переклад Св. Письма на церковно-слов'янську мову, Переклад Св. Письма на сучасні слов'янські мови.*²⁶ Крім цього проводив практичні заняття з палеографії та палеотипії, кирилівської дипломатики. Учасниками ведених ним занять були переважно студенти двох перших курсів Відділу.²⁷ Проводив також семінари, студенти писали в нього курсові роботи,²⁸ під його ж керівництвом були писані магістерські праці.

Лекції проф. І. Огієнка викликали, як стверджував А. Нестеренко, зацікавлення студентів. Професор проводив їх у досить популярній формі. Студенти часто збирались у його помешканні, користувалися його бібліотекою.²⁹ Поза офіційною програмою навчання намагався також проводити семінари з української філології для бажаючих студентів у своєму помешканні.³⁰

Позиція проф. І. Огієнка в Відділі була сильною, оскільки напочатку його існування був тут одним з двох звичайних професорів (поряд з Митрополитом Дюнісієм). Від 19 березня 1930 р.³¹ став заступником керівника Відділу Православного Богослов'я.³² А з 1929/1930 академічного року став також членом Іматрикуляційної комісії Відділу, яка займалась

справами студентів.³³ Часто друкував також свої статті на сторінках журналів Відділу—*ЕЛПС* та *Путь Правды*.

Відділ Православного Богослов'я Варшавського університету відіграв важливу роль у житті Православної Церкви в Польщі. Він готував церковні кадри, був також центром її інтелектуального життя. Вже в 1926 р. більшість викладачів складала визначні українські дослідники з Наддніпрянської України.³⁴ Їх присутність, лекції та авторитет впливали на ріст української національної свідомості серед студентів, більшість з яких становили українці з Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя. Як згадував згодом один зі студентів Відділу: "Виклади таких професорів, як Біднов, Лотоцький, Огієнко, Дорошенко впливали нам почуття української свідомості."³⁵ Хоч офіційно викладовою мовою була польська, частина викладачів проводила деякі заняття українською або російською.³⁶

Національні проблеми були причиною протиріч у Відділі. Сам факт такої численної присутності українських вчених сприймався російськими колами як прояв його українізації.³⁷ На цьому тлі назрівали також непорозуміння між церковною ієрархією і частиною професорів-українців. Конфлікти ці намагалась використати державна адміністрація, яка прагнула, між іншим, до позбавлення Митрополита Діонісія керівництва Відділу, що і сталося на короткий період у 1928 р. У 1929 р. була проведена широка кампанія на захист позиції Митрополита у Відділі.³⁸

Іншою площиною конфліктів було питання виховання студентів Відділу. І. Огієнко виступав проти намагань частини ієрархії та духовенства утримати у Відділі та в студентському Інтернаті русофільську атмосферу, як і проти колонізаційних заходів державної адміністрації по відношенні до студентів.³⁹

Дії професора І. Огієнка викликали негативну реакцію державної адміністрації. Спробам ведення позакурсових семінарів протидіяно.⁴⁰ В 1931 р. представник міністерства ісповідань та освіти, який наглядав за діяльністю Відділу у своєму конфіденційному звіті стверджував навіть недоцільність

занять зі слов'янської чи української філології, ведених у Відділі Православного Богослов'я проф. І. Огієнком та взагалі проведення занять більшістю професорів непольською мовою.⁴¹

Хоч офіційно, мабуть, ніхто не висловлював таких зауваг, це вплинуло на подальшу університетську працю І. Огієнка. 8 червня 1932 р. Сенат Варшавського університету односторонньо прийняв рішення про продовження контракту проф. І. Огієнка та призначення його заступником керівника Відділу Православного Богослов'я.⁴² Проте Міністерство вирішило, що "nie byłoby rzeczą wskazaną odnawiać na przyszły rok kontraktu z p. dr. Janem Ogijenko jako profesorem na Studium Teologii Prawosławnej."⁴³ Керівництво університету пробувало змінити це рішення і продовжити контракт з відомим славістом, ректор Варшавського університету звертався у цій справі до міністерства з інформацією про наукові досягнення професора.⁴⁴ Але ці заходи були безуспішними і міністерство освіти та ісповідань не відновило з ним контракту.⁴⁵

Відтак, восени 1932 р. проф. І. Огієнко несподівано для всіх⁴⁶ закінчив свою працю у Варшавському університеті. Як сам згадував згодом: "Року 1932-го польський уряд звільнив мене з професорства в Варшавському університеті «за український націоналізм» і за спротив колонізації православних богословів. Я остався без праці (...)"⁴⁷

Його кафедра церковно-слов'янської мови та палеографії кілька наступних років не була заступлена,⁴⁸ оскільки не змогли знайти професора, який міг би замінити І. Огієнка на цій посаді. Тому рішенням Сенату Університету заняття з церковно-слов'янської мови замінені заняттями зі старослов'янської мови проф. Станіслава Слонського.⁴⁹ Згодом, в 1933/1934 році, кафедру закрито, оскільки залишалася не обсадженою.⁵⁰

3. Приватне і родинне життя

Отримання праці у Варшавському університеті змінило становище сім'ї Огієнків. З початком 1926 р. вся родина

переїхала до Варшави, де поселилась на правому березі Вісли в районі Прага, на вул. Стальовій 25, мешкання 11.51 Професорська зарплата дозволяла на пристійне життя. Для домашніх робіт в хаті Огієнків працювала служниця.

Зосередження професора на науковій та церковно-громадській роботі було можливим завдяки відданості його дружини—Домініки (з Литвинчуків), яка вела домашнє господарство, а часто допомагала чоловікові також у науковій та видавничій праці.⁵² Разом з батьками проживали у Варшаві діти Огієнків—старший син Анатолій, молодший Юрій та кількарічна донька Лариса. Син Анатолій вчився у Варшавській політехніці, активно діяв в українському студентському житті,⁵³ восени 1930 р. поліція провела навіть у нього ревізію.⁵⁴ Так само в українське студентське життя включався другий син—Юрій.⁵⁵

Становище родини Огієнків різко змінилось після недоводження контракту на працю в Варшавському університеті. Тим більше, що І. Огієнка повідрвлено про це за неповний місяць до закінчення контракту. Огієнки знову опинились у важкому становищі, без забезпечених матеріяльних основ життя. Нова ситуація примусила їх до звільнення служниці, всі домашні обов'язки впали на Домініку Огієнкову.⁵⁶

Ціла ситуація, пов'язана з втратою праці чоловіком, пригнобила її, а домашня робота підірвала здоров'я. У березні 1934 р. опинилась у лікарні, потім знову в січні 1936 р. Після цього вже не виздоровіла і пролежала 17 місяців у ліжку, зазнаючи великих страждань. Витривала супутниця І. Огієнка упокоїлась 19 травня 1937 р. Перед смертю склала зворушливу Духівницю—“До мужа й дітей моє останнє слово”. Парастас над гробом покійної відслужив голова Православної Церкви в Польщі Митрополит Діонісій. Чин похорону 21 травня 1937 р. звершив архимандрит Палладій (Відибіда-Руденко).⁵⁷ Поховано її на старому православному кладовищі в районі Варшави—Воля.⁵⁸

Після 30 років подружжя Іван Огієнко залишився сам. “З розбитим серцем вернувся я до опустілого свого дому, де з кожного закутка хижо визирали важкий сум та чорна

самотність...» — так гірко писав після повернення з похорону своєї дружини.⁵⁹ В цей час сини І. Огієнка були вже дорослі, доньці Ларисі сповнилось 16 років. Після родинної трагедії професор повністю присвятив себе науковій та перекладацькій праці.

4. Науково-дослідницька праця

Протягом перебування у Варшаві проф. І. Огієнко продовжує свою наукову діяльність, якої не перервав навіть у важкий галицький період. Особливо паюдочим був час праці в університеті, коли мав найкращі умови для наукової роботи. Його наукові інтереси охоплюють різні ділянки філологічних наук.

Найбільше уваги присвячував тим питанням, з якими була пов'язана його праця в університеті та проведення курсових занять зі студентами. В середині 20-их років в центрі його досліджень—питання кирило-мефодіївської спадщини. Їх результатом стали двохтомна монографія *Костянтин і Мефодій, їх життя і діяльність*⁶⁰ та велика праця *Початки азбуки й літературної мови у слов'ян*,⁶¹ які з'явилися в кінці 20-х років, а також польськомовний альбом *Powstanie alfabetu i języka literackiego u Słowian*.⁶² Особливо актуальними були ці питання у зв'язку з ювілеєм 1100-річчя народження св. Костянтина, який припав на 1927 р. Крім монографій І. Огієнко присвятив їм ряд статей як наукового, так і популярного характеру.⁶³ Дослідження кирило-мефодіївської спадщини продовжував також пізніше. У вересні 1934 р. І. Огієнко увійшов до міжнародної Комісії видання джерел про життя й діяльність свв. Кирила і Мефодія, яку склали найвизначніші у світі спеціалісти з цих питань.⁶⁴

Історії церковно-слов'янської мови присвячено також ряд інших праць І. Огієнка. В першу чергу треба згадати монументальну багатотомну працю *Історія церковно-слов'янської мови*, її чергові томи—це між іншим монографії: *Пам'ятки старо-слов'янської мови X-XI віків*,⁶⁵ *Фонетика церковно-слов'янської мови*,⁶⁶ чи видана у 1938 р. фундаментальна монографія *Повстання азбуки й літературної мови в*

слов'ян (видана вже раніше польською мовою). З'являються також дослідження церковно-слов'янського правопису, функціонування церковно-слов'янської мови серед слов'янських народів. Дослідження історії церковно-слов'янської мови спонукали І. Огієнка до вивчення іншої, малодослідженої до цього часу, ділянки—кирилівської, а навіть глаголицької палеографії. У варшавський період І. Огієнко продовжує також працю над стародруками і рукописами. Ряд публікацій присвячує окремим пам'яткам української та церковно-слов'янської мов.

Окремою ділянкою досліджень було вивчення української мови, як її історії, так і сучасного формування. Ряд праць присвятив її функціонуванню в XVI-XVII ст.ст.,⁶⁷ між іншим, як богослужбової мови, системі правопису, і навіть так малодослідженим питанням як історія наголосу. Результатом дослідів над сучасною українською мовою була поміщена на сторінках журналу *Наша Культура* монографія *Сучасна українська літературна мова, Мова Максима Рильського*,⁶⁸ і також ряд інших праць. Немало уваги присвячував зв'язкам української мови з іншими мовами. Писав також літературознавчі розвідки, між іншим, про Богдана Ігоря Антоновича,⁶⁹ чи Івана А. Кмета-Єфимовича, українського поета-емігранта з Канади.⁷⁰

У коло наукових зацікавлень професора входила також історія Церкви, зокрема на Україні. Слід тут згадати важливу працю *Українські церковні братства, їх діяльність та значення*, поміщену на сторінках *Нашої Культури*.⁷¹ Також там друкує цикл *Замітки до євангельського тексту*.⁷² А в 30-х роках, коли працював над перекладом Біблії, на сторінках *Рідної Мови* з'являлися його праці про різні аспекти, пов'язані з інтерпретацією Святого Письма, його перекладом, чи давньоєврейською літературою.⁷³ Свої публікації І. Огієнко присвячує також питанням методології наукової праці та проблемам вищої освіти і навчання.

Багато уваги звертав І. Огієнко на популяризацію здобутків академічної науки серед громадськості.⁷⁴ Вважав це своїм почесним обов'язком.⁷⁵ Видав між іншим працю *Як писати*

для широких мас, де теоретично обґрунтував ці питання. В 1935 р. в серії *Бібліотека Рідної Мови* видав початкову граматику української мови *Рідне Слово*, де в 61 розділі подано основи української фонетики та правопису. Публікував також численні статті популярного характеру в українських газетах та журналах, таких як *Діло*, *Наша Бесіда*, *Українська Нива*, *Духовний Сіяч*, *Літературно-Науковий Вістник*, *Новий Час*. Особливо багато зусиль присвятив І. Огієнко популяризаторській діяльності після втрати посади в університеті. На сторінках видаваного ним журналу *Рідна Мова* з'являлись десятки його популярних статей.⁷⁶

Для наукового визнання І. Огієнка велике значення мало надання йому Філософським Факультетом Університету ім. Т. Масарика в Брно (Чехословаччина) звання Доктора Філософії за працю *Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський Апокаліпс 1560 років*.⁷⁷ Урочиста докторська промоція відбулась 18 січня 1932 р.⁷⁸

Загалом в цей період І. Огієнко здобув міжнародне визнання як відомий славіст. Став членом кількох наукових установ. Наприкінці 1926 р. Комісія історії книги при Українському Науковому Інституті Книгознавства в Києві обрала його своїм дійсним членом.⁷⁹ У квітні 1929 р. став членом Слов'янського Інституту в Празі (*Slovensky ustav v Praze*), а в лютому 1931 р. Польського Мовознавчого Товариства (*Polskie Towarzystwo Językoznawcze*).⁸⁰ Крім цього далі співпрацював з Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові,⁸¹ дійсним членом Філологічної та Бібліографічної секцій якого був з 1924 р.⁸² Приймав також участь в ряді міжнародних наукових конгресів, між іншим на I та II Міжнародних з'їздах слов'янських філологів у Празі в 1929 та у Варшаві в 1934 р.,⁸³ на Українських Наукових З'їздах у Празі в 1926 та 1931 р.⁸⁴

Значення праці І. Огієнка вже в цей час вбачалось українською громадськістю. У 1935 р. випав ювілей 30-річчя наукової праці проф. І. Огієнка. За ініціативою Гуртка Прихильників Рідної Мови в Варшаві,⁸⁵ створено Ювілейний Комітет, до якого увійшли чільні представники українського наукового, літературного, політичного і релігійного життя, а

очоловав ген. Андрій Вовк.⁸⁶ 1 червня 1936 р. українська громадськість відзначила ювілей урочистою академією.⁸⁷ З цієї ж нагоди старанням Української Студентської Промади у Варшаві видано також у 1937 р. ювілейний збірник,⁸⁸ у якому поміщено ряд статей чільних українських дослідників та бібліографію публікацій ювіляра.⁸⁹ Варто тут згадати, що постать професора здобула вже тоді визнання з боку української громадськості у Канаді, про що засвідчує факт, що 1 грудня 1935 р. в Торонті організовано Рідну Школу ім. проф. др. Івана Огієнка.⁹⁰

5. Діяльність на церковній ниві

Важливим аспектом активності Івана Огієнка у час проживання у Варшаві була його діяльність на церковній ниві. Уже в час проживання в Галичині він включався в різні прояви життя Православної Церкви в Польщі, яка саме в першій половині 20-х років організувала своє функціонування в нових державно-політичних реаліях. В лоні Церкви сформувались три основні течії, які відмінно бачили її майбутнє: російська, яка виступала за утримання російського характеру Церкви; українська, яка виступала за надання Церкві характеру відповідного національному складові вірних (українського чи білоруського), а, згодом, також колонізаторська, яка сформувалась в основному з інспірації державних чинників.

Івана Огієнка, як і Д. Дорошенка, О. Лотоцького, чи В. Біднова, вважали одним з будівничих теоретичних основ українського православ'я.⁹¹ Саме він наголошував, що т.зв. українізація Православної Церкви—це фактично її дерусифікація; нагадував, що українська мова була вже в минулому мовою вживаною у Церкві, також як богослужбова, вказував на відмінності і окремішність українського православ'я. Його публікації мали великий вплив на формування релігійної свідомості православних українців, які опинилися в межах польської держави.

Іван Огієнко сприймався як один із провідників українського руху в Православній Церкві в Польщі, його позиція спиралась не лише на науковий авторитет, але також на факт,

що був він колишнім міністром ісповідань Української Народньої Республіки. Вже в серпні 1924 р. був гостем засідання Священного Синоду Єпископів Православної Церкви в Польщі, на якому прийнято рішення про допущення вживання між іншим української мови як богослужбової.⁹² Тоді ж І. Огієнка нагороджено Благословенною грамотою "за його корисну діяльність для Православної Церкви взагалі, і особливо за його славнозвісну працю по перекладу Святих Служб Божих мовою українською."⁹³ З квітня 1925 р. був він заступником голови Комісії для перекладу Св. Письма та богослужбових книг на українську мову при Синоді Єпископів Православної Церкви в Польщі, яку очолював Митрополит Діонісій.⁹⁴

Набагато більші можливості для праці на церковній ниві здобув І. Огієнко після отримання професорської посади у Відділі Православного Богослов'я і поселення у Варшаві. Як викладач Відділу фактично увійшов у церковні структури,⁹⁵ мав також безпосередній вплив на виховання студентів богослов'я.

Постійно в центрі уваги І. Огієнка залишалося питання перекладу Св. Письма та богослужбових текстів. Комісія, створена 1925 р., не проявляла особливої діяльності. Відновила її лише 1 листопада 1927 р.⁹⁶ Одним з перших заходів Комісії було виправлення І. Огієнком, в порозумінні з єпископом Олексієм (Громадським), т.зв. синодального тексту Євангелії українською мовою, використовуваного для богослужбового вжитку.⁹⁷ І. Огієнко виробив також методологію та визначив напрямки праці комісії у своєму нарисі *Методологія перекладу Св. Письма та Богослужбових книг на українську мову*, вказуючи, між іншим, що необхідним є переклад а мов оригіналу.⁹⁸

Наприкінці 1927 р. та напочатку 1928 р. відбулась реформа Комісії, в проведенні якої вирішальну роль відіграв І. Огієнко. Повна назва цієї комісії, яка мала бути автономною структурою при Синоді Єпископів Православної Церкви в Польщі, звучала: "Комісія для перекладу Святого Письма і богослужбових книг на українську мову, для відновлення

старовинних церковних українських звичаїв, а також видавання духовно-релігійної літератури українською мовою.⁹⁹ Згодом концепція комісії дещо змінилась і остаточно встановлено її при міністерстві ісповідань та освіти, яке забезпечувало фонди на її діяльність. Перше засідання комісії відбулось 15 червня 1928 р., головою обрано її творця— проф. І. Огієнка. Митрополит, за новим статутом, мав бути “протектором” Комісії.¹⁰⁰ У своїй промові на першому засіданні І. Огієнко вказав три основні напрямки діяльності Комісії: переклад текстів, насамперед Псалтиря та Часослова; дерусифікація церковно-слов'янських текстів—привернення їм української редакції та допомога церковній ієрархії у виданні богословсько-духовної літератури українською мовою.¹⁰¹ Невдовзі Комісія почала перші праці, проте, здається, не змогла розгорнути ширшої діяльності.

І. Огієнко включався також в заходи української православної громадськості для привернення українського характеру Церкви. Вибраний на Луцькому церковному з'їзді у 1927 р., але не визнаний ієрархією, Український Виконавчий Церковний Комітет, до якого входили представники Волині, Полісся і Холмщини, звернувся до нього з пропозицією стати уповноваженим Комітету у Варшаві.¹⁰² Як свідчать джерела, І. Огієнко співпрацював з цим комітетом та підтримував його домагання.¹⁰³

В 1928 р. дійшло до конфлікту між І. Огієнком та Митрополитом Діонісієм.¹⁰⁴ Причиною цього було широке ангажування І. Огієнка в український церковний рух та відкрите висловлювання з цього приводу поглядів відмінних від ієрархії, що сприймалось як нелояльність до неї, а також підтримка українських течій серед студентів богослов'я. Однією з площин конфлікту була також справа перекладової комісії—Митрополит Діонісій, хоч формально погодився бути лише протектором її, вважав, що керівництво Комісії повинно бути в руках ієрархії. Вже через місяць після першого засідання комісії при міністерстві, очоленої проф. І. Огієнком, при Митрополії створено чергову перекладову комісію, у якій головував Митрополит Діонісій.¹⁰⁵

До загострення конфлікту спричинилась також справа доповіді І. Огієнка, яку він зачитав 23 січня 1929 р. в Інституті Досліджень Національних Питань¹⁰⁶ у Варшаві на тему *Доля Української Церкви та її сучасний стан*.¹⁰⁷ Після доповіді дуже сильну атаку проти І. Огієнка провели російські кола у Варшаві.¹⁰⁸ 15 квітня 1929 р. Синод Єпископів прийняв навіть окрему резолюцію у справі професора.¹⁰⁹

Незвичайно важливим питанням в житті Православної Церкви у Польщі була справа скликання Помісного Собору, який міг би врегулювати основні питання внутрішнього життя та посирити відродженню Церкви. Ідея ця була вношена від початку функціонування Православної Церкви в польській державі, проте державна влада не давала згоди на Собор. В кінці 1929 р. зроблено чергову спробу скликати Помісний Собор, що змусило польську владу дати згоду на його проведення.¹¹⁰ Для підготовки Собору було скликане Передсоборне Зібрання "з представників духовенства та освічених і побожних мирян." Одним з двох членів Зібрання від Відділу Православного Богослов'я вибрано проф. І. Огієнка.¹¹¹

Перша сесія Передсоборного Зібрання почалась 30 червня 1930 р. У перший день засідань проф. І. Огієнка вибрано світським заступником¹¹² Голови Передсоборного Зібрання.¹¹³ Очолив він також одну з шести комісій Зібрання—Освітню та став членом Комісії у справі внутрішнього парафіяльного і монастирського життя.¹¹⁴

Як доповідь на Передсоборному Зібранні І. Огієнко зачитав реферат "Українська вимова богослужбових текстів".¹¹⁵ Було це значимим фактом, оскільки на Передсоборному Зібранні дійшло до розбіжностей між українською та російською течіями.¹¹⁶ Переважала ця остання і на першій сесії Зібрання в 1930 р. прийнято рішення про припинення українізації церковного життя на Волині.¹¹⁷ Ця сесія тривала лише до 4 липня 1930 р. Після того продовжувалась праця вибраних комісій. І. Огієнко підготував на Передсоборне Зібрання ряд меморіалів, які торкалися різних питань життя Церкви, їх тематикою були: *Церковні бібліотеки; Нормальний статут*

православних церковних братств; Православні церковні братства в Польщі, їх діяльність та значіння; Науковий Комітет при Св. Синоді Православної Церкви в Польщі; Камісія для перекладу українських релігійних підручників; Православна термінологія в мові польській; Охорона старовинних пам'яток Православної Церкви в Польщі.¹¹⁸ Меморіяли ці містили детально розроблені (навіть з проектами статутів окремих церковних установ) пропозиції реформи і розвитку церковного життя Православної Церкви в Польщі.

Чергова сесія Передсоборного Зібрання була скликана щойно в 1935 р. І. Огієнко не був вже її учасником, оскільки в зв'язку з втратою посади у Відділі Православного Богослов'я перестав бути членом Передсоборного Зібрання.¹¹⁹

В наступних роках, не будучи вже формально зв'язаний з церковними структурами, продовжував працю на церковній ниві в інших формах—перекладаючи богослужбові тексти та Святе Письмо, займався також популяризаторською діяльністю. Намагався він впливати на церковну ієрархію та духовенство для підтримання українських домагань. Велику роль відіграло, наприклад, залучення І. Огієнком Митрополита Діонісія до співпраці з журналом *Наша Культура*.¹²⁰

6. Перекладацька робота

Безперечно важливим аспектом праці майбутнього ієрарха на благо Церкви була його перекладацька діяльність. У ній знаходимо два виміри—з одного боку праця в церковних структурах, покликаних для здійснення і оцінки перекладів, про що вже говорилося, з другого боку—це саме здійснення перекладів.

У варшавський період І. Огієнко продовжував свою працю над перекладами богослужбових книг та Біблії українською мовою, започатковану ще на Україні¹²¹ та продовжену в Тарнові та у Львові. В перші роки проживання у Варшаві, мабуть, менш займався перекладацькою працею, оскільки був дуже активний в інших ділянках. Проте, в цей період з'являлись видання богослужбових текстів у його перекладі. Важливим був факт, що видавались вони з благословення

Митрополита Діонісія,¹²² і це дозволяло використовувати їх у літургічному вжитку. З важливіших публікацій можна згадати про чергові видання 160-сторінкового *Православного Молитовника*, які з'явилися у 1928 та 1930 рр.¹²³ В цей же час займався питаннями перекладу також теоретично—в 1927 р. в українському православному журналі *Духовний Січ* поміщено його статтю про методологію перекладу на українську мову, в якій вказав напрямки праці перекладової комісії.¹²⁴

Перекладацькій праці присвятився знову після 1932 р., коли втратив посаду у Варшавському університеті. В 1935 р. з благословення Митрополита Діонісія у Варшаві видано два чергові богослужбові тексти у перекладі І. Огієнка: *Парастас або Велика Панахида за в Бозі спочилих*¹²⁵ та *Похорон світських людей*, яких зустріло добре сприйняття церковної громадськості.¹²⁶

Проте найбільше праці присвятив здійсненню нового перекладу українською мовою всієї Біблії з мов оригіналу. Систематично і інтенсивно почав працювати над перекладом Св. Письма з 1936 р.—як писав його біограф і тодішній співпрацівник, тоді “він почав перекладати вже безперервно—майже кожного дня, цілими днями.” Саме на початку з 1936 р. з пропозицією перекладу Біблії українською мовою звернулось до І. Огієнка Бритійське й Закордонне Біблійне Товариство. Відповідний договір на право видання Товариством нового перекладу Біблії підписано 1 квітня 1936 р.¹²⁷

В першу чергу І. Огієнко здійснював переклад Нового Заповіту, спираючись на грецький оригінал за критичним виданням проф. Ергарда Нестле. Принципи цього перекладу сформульовано так: “1) найдокладніше передати грецький оригінал і 2) зробити переклад милозвучною сучасною літературною мовою.”¹²⁸ Переклад Нового Заповіту І. Огієнко закінчив вже в 1937 р. Цього ж року Бритійське й Закордонне Біблійне Товариство видало у Львові всі чотири Євангелії (разом і окремо) тиражем 5 тисяч примірників.¹²⁹ Через два роки, у 1939 ця сама установа видала у Варшаві весь Новий Заповіт та Книгу Псалмів у новому перекладі І. Огієнка.¹³⁰

Переклад Старого Заповіту тривав довше. Робота з мовами оригіналу вимагала поглиблених філологічних студій, і в осені 1936 р. І. Огієнко вдосконалював свої знання староеврейської мови. Систематичну щоденну працю над перекладом Старого Заповіту І. Огієнко почав з 3 листопада 1936 р. Методологія перекладу полягала у здійсненні спочатку дослівного перекладу з єврейської на українську і щойно потім, при використанні іншомовних перекладів, перекладав на живу мову. Працю над Старим Заповітом І. Огієнко закінчив у Варшаві 1 липня 1940 р., а 19 липня передав його Бритійському й Закордонному Біблійному Товариству.¹³¹ Ця подія була вшанована 11 серпня відслуженням у варшавській Трьохсвятительській каплиці Служби Божої та подячного молебня.¹³² Воєнні умови не дозволили на швидку працю ревізійної комісії та друку всієї Біблії у перекладі І. Огієнка, і побачила вона світ лише через 22 роки після закінчення праці перекладача.¹³³

7. Громадська праця

Незважаючи на свою багатогранну і напружену наукову діяльність, І. Огієнко вважав обов'язком бути активним у громадському житті. Він принципово не залучався в політичне життя, хоч утримував куртуазні зв'язки з різними політичними осередками.¹³⁴ Як сам писав: "завжди відмовлявся від усякої політичної праці."¹³⁵

Його становище серед розполітикованої петлюрівської еміграції в Варшаві було особливим. Не почувався у Варшаві добре, в листі до Кирила Студинського писав: "атмосфера у Варшаві така тяжка, така противна..., що дихати нічим."¹³⁶ Проте І. Огієнко включався в життя української еміграції в Варшаві,¹³⁷ членом якої був сам, але не у політичній площині.¹³⁸ З застереженнями відносився до розпалених політичних конфліктів.

Зосереджувався на будіванні основ національного життя, присвячуючи також увагу становищу українців в землях, які опинилися в межах польської держави. Мав відмінне від частини еміграції ставлення до питання співпраці з польською

владою. Нерідко звертались до нього люди з проханням про допомогу. Проте найбільше уваги присвячує він студентам. Справу виховання українських студентів і створення умов (в тому числі і матеріальних) для їх наукового розвитку проф. Іван Огієнко вважав надзвичайно важливою.

Невдовзі після початку праці у Варшавському університеті став він оікуном Української Студентської Громади у Варшаві,¹³⁹ а згодом її Почесним Головою.¹⁴⁰ Неодноразово виступав з доповідями на зборах Громади.¹⁴¹ Сприяв також приналежності до Громади українських студентів Відділу Православного Богослов'я, що погано сприймалося державними чинниками та частиною викладачів.¹⁴² Вже восени 1928 р. при Українській Студентській Громаді створено секцію православних богословів.¹⁴³ Утримував професор також приватні зв'язки зі студентами.

З ініціативи і зусиллями проф. Івана Огієнка в середині 1928 р. засновано у Варшаві "Українське товариство допомоги слухачам-українцям Варшавських вищих шкіл."¹⁴⁴ Завданням Товариства була всестороння допомога українському студентству Варшави, мало воно право вести інтернати, відкривати стипендії, засновувати бібліотеки і читальні, організовувати курси, надавати правову допомогу.¹⁴⁵ Свою діяльність Товариство почало восени 1928 р., до його управи увійшли діячі петлюрівської еміграції у Варшаві, а головою став І. Огієнко.¹⁴⁶ Товариство багаторазово зверталося до громадськості про допомогу студентам та підтримку ідеї придбання приміщення на інтернат. Заходами Товариства такий інтернат влаштовано, анайшли у ньому житло студенти православного богослов'я.¹⁴⁷

До кризи в діяльності Студентської Громади та Товариства допомоги дійшло у 1932 р., коли в лоні Громади виразно проявились політичні розбіжності.¹⁴⁸ Представники петлюрівської еміграції очікували прийняття студентами їх позицій, що викликало негативну реакцію студентства. І. Огієнко став на боці студентів, обстоюючи аполітичність Громади, яка мала б бути допомоговою установою для незможних студентів і обслуговувала б їх інтереси, не вникаючи в політичні

переконання. Після розриву між діячами УНР і Українською Студентською Промадою І. Огієнко на знак протесту зрікся головування Комітету Допомоги і вийшов з його складу. Від цього часу Студентська Промада бойкотувала Комітет, що впливало на життя цілої української колонії у Варшаві.¹⁴⁹

Критичне ставлення І. Огієнка до політичних пристрастей українських емігрантів спричинилося до погіршення стосунків з частиною місцевої громадськості (особливо після звільнення його з Варшавського університету). Тоді дехто з емігрантів почав ставитись до І. Огієнка "з резервою" та навіть уникати, оскільки негативно відносилась до нього польська влада.¹⁵⁰ Сам І. Огієнко критично ставився до середовища Українського Наукового Інституту у Варшаві.¹⁵¹ В цей час І. Огієнка зустріли також атаки з боку львівських середовищ, кампанію проти нього і видаваного ним журналу *Наша Культура* провів особливо Михайло Рудницький. Атаки з'явилися також на сторінках львівської преси (*Діло*, *Назустріч*).¹⁵² До діяльності І. Огієнка негативно віднеслись також деякі греко-католицькі кола.¹⁵³

Після втрати університетської посади значно обмежились можливості допомоги студентам з його боку. Проте далі опікувався Українською Студентською Промадою, будучи її дорадником. Ініціював також збірки фондів для незаможних студентів, звертався до громадянства за пожертвами, що допомогло студентам продовжувати навчання. Надалі виступав також в доповідями на студентських заходах.¹⁵⁴ Його опіка над студентством продовжувалась до вересня 1939 р.¹⁵⁵

8. Видавнича діяльність

Іншою ділянкою активності І. Огієнка була видавнича діяльність. Раніше видавничою справою займався широко в перші роки еміграції в Тарнові. У Варшаві в 20-ті роки І. Огієнко спільно з Романом Смаль-Стоцьким видавав наукову серію п.н. *Студії до української граматики*, в якій з'явився ряд мовознавчих монографій. Був також одним з ініціаторів видання серії різномовних збірників п.н. *Визволення України*, які мали "познайомити чужинців із історією, культурою,

природними багатствами та визвольною боротьбою Великої України.”¹⁵⁶ Проте цей проєкт не був здійснений.¹⁵⁷

Але повніше віддався І. Огієнко видавничій праці після втрати праці в Варшавському університеті. Вже з початком 1933 р. І. Огієнко, як головний редактор і видавець,¹⁵⁸ починає видавати журнал *Рідна Мова*. Цей “Науково-популярний місячник, присвячений вивченню української мови”—як його окреслювала сама редакція—був спробою звернути увагу української громадськості на питання рідної мови. У відредакційному слові в першому номері журналу І. Огієнко писав:

*Добрый розвиток літературної мови багато залежить від відповідного наукового вивчення та від постійної популяризації цього вивчення серед широкого громадянства. Українській мові в цім відношенні зовсім не повелося (...) Щоби направити цю балуючу недостачу нашої культури, приступаємо до видавання науково-популярного місячника «Рідна Мова».*¹⁵⁹

Часопис представляв найрізноманітнішу тематику пов’язану з проблемами функціонування української мови—був він виданням мовознавчим у найширшому розумінні, поєднував водночас популярний і науковий характер. Були у ньому постійні рубрики, розраховані на популярного читача, як: “Правописні замітки”, “Мова наших видань”—в якій І. Огієнко оцінював мову нових видань, “Товори української мови” (потім “Наші говори”)—присвячена українським діалектам, “Чистота й правильність української мови”, а також сторінка для наймолодших п.н. “Грамматика малої Лесі.” На сторінках часопису друкувалися праці І. Огієнка, які прищеплювали знання і любов до рідної мови, наприклад *Рідне слово, початкові грамматика української літературної мови* (1933 р.), чи *Наука про рідномовні обов’язки* (1936 р.). Журнал відповідав на актуальні потреби, звертався до питань, які цікавили читачів і могли зацікавити кожного.¹⁶⁰ Автором більшості популярних матеріалів був сам І. Огієнко. Паралельно з виходом журналу вже з 1933 р. засновано Видавництво “Рідна Мова.” Воно видавало серію *Бібліотечка «Рідної Мови»*, в рамках якої надруковано ряд популярних книжок і брошур,

присвячених питанням мови.

Незважаючи на відкритість до популярного читача, журнал утримував також науковий характер. Саме тут друкувалися численні цінні розробки, присвячені часто досі недосліджуваним аспектам українського мовознавства. З'являлись тут праці численних українських мовознавців. Редакція уважно слідкувала за всіма українськими і чужомовними виданнями, що стосувалися української мови, даючи широкий огляд сучасної літератури.

Постійно редакція відчувала фінансові проблеми—вже напочатку застерігалось, що до видання журналу приступає «без усякої матеріальної бази».¹⁶¹ Проте, завдяки великим зусиллям І. Огієнка, його дружини Домініки та нечисленних співпрацівників журнал видавався безперервно і систематично до кінця міжвоєнного періоду, а припинив він своє існування лише восени 1939 р. вже в часі війни (після закриття його німцями).¹⁶²

Черговим видавничим почином І. Огієнка у варшавський період став щомісячник *Наша Культура*. Так само, як у випадку журналу *Рідна Мова*, він був його головним редактором і видавцем.¹⁶³ *Наша Культура* почала виходити у 1935 р. і мала набагато ширший діапазон тематики ніж *Рідна Мова*. В першому номері журналу редакція так пояснювала потребу його видання:

Широкі кола сучасної української інтелігенції, особливо молодшої, не можуть похвалитися глибоким знанням і правдивим розумінням своєї культури. Сталося це головню через те, що наша інтелігенція виховувалась і виховується найчастіше по школах чужонаціональних, де нічого не чує ні про свій народ, ні про його минуле, ані про його духове життя(...)

Наслідки такого ненормального стану дуже шкідливі не тільки для нашої інтелігенції, але й для цілої Нації. В більшості своїй не знаємо навіть головніших і важливіших основ своєї культури, мало знаємо свою історію, потемки ходимо в літературі(...)

Щоб зарадити цьому ненормальному станові, закладаємо нову наукову статандо,—науковий місячник «Наша Культура».

Ставимо собі головну ціль всебічне й глибоке наукове висвітлення нашої духової й матеріальної культури, чому й будемо давати наукові статті зо всіх ділянок історико-філологічних і близьких до них наук, а саме: історія, література, театр, музика, мистецтво, філософія, мовознавство, етнографія, право, археологія, палеографія, педагогіка, архітектура й т.ін.(...) ¹⁶⁴

Як актуально звучать ці слова і сьогодні!

Відтак була це концепція видання, яке мало виконувати важливу роль на терені національної освіти, як стверджував сам редактор:

... закладаємо науковий журнал з найширшою програмою, — ми хочемо давати досліди зо всіх ділянок нашої духової й матеріальної культури, давати все те, що конче потрібне для глибоко національної освіти й для повного зрозуміння своєї культури. ¹⁶⁵

До авторів нового журналу І. Огієнко зумів залучити чільні постаті української культури, науки, мистецтва і релігійного життя. Перший номер відкривають статті Митрополита Діонісія ("Археологія Евхаристичного Кульгу") та Митрополита Андрія Шептицького, а також Леоніда Білецького, Іларіона Свенціцького, Кирила Студинського, Олександра Архипенка, Ярослава Гординського та, звичайно, самого Івана Огієнка. Поміщені там літературні твори Спиридона Черкасенка, Андрія Чайківського, Олександра Олесь, та Богдана Ігоря Антонича. ¹⁶⁶ Подібний авторський склад журнал утримував протягом всього періоду видавання. З'являлись там також нові прізвища відомих дослідників, таких як: Вадим Щербаківський, Теофіл Коструба, Володимир Січинський, Дмитро Чижевський, о. Гавриіл Костельник, чи письменників—у тому українських літераторів з Радянської України, де саме тривала розправа з українською культурою.

Хоч завданням журналу ставлено популяризацію української культури, поміщені там статті чи розробки мали переважно суто науковий, часто академічний характер. Крім статей, що торкались різних ділянок української культури та літературних творів, систематично з'являлися там рецензії, огляди

та бібліографії нової літератури, що торкалась різних аспектів українознавства, видань як українських, так і чужих (ці останні навіть переважали). Автором більшості рецензій та заміток знову ж таки був І. Огієнко. Кожен номер завершувала "Хроніка наукового й культурно-освітнього життя", складена І. Огієнком, яка містила широку характеристику українського життя у світі—наукового, культурного, церковного (з'являлась там також інформація про українське життя у Канаді).¹⁶⁷

Видання мало фінансові проблеми. На його сторінках з'являлись драматичні заклики: "Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу «Наша Культура» до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!"¹⁶⁸ Врешті, фінансові труднощі таки довели до закриття журналу з кінцем 1937 р. Як саркастично писала редакція: "«Наша Культура» через надмір неплатників і післяплатників, тимчасово—до сплочення боргів—не виходитиме."¹⁶⁹ При закритті видання відіграло свою роль також перевантаження працею самого І. Огієнка після смерті дружини (саме в цей час професор продовжує роботу над перекладом Біблії).

Загалом з'явилися 32 томи журналу, які містили понад 200 наукових статей. Крім цього видавалась також книжкова серія Бібліотека «Нашої Культури». Значення журналу цілком характеризовано на сторінках празького часопису *Український Тиждень* (1937):

*«Наша Культура», що видає її проф. Ів. Огієнко, за своє майже дворічне існування заслужила якнайбільшої поваги з боку українського громадянства. Місячник цей став дійсно поважним культурним придбанням нашого життя. В «Нашій Kulturі» будуються тривалі основи для наукової аналізи багатьох питань нашого життя, подається багато матеріалів для пізніших студій, згадується наше минуле.»*¹⁷⁰

9. Перші роки війни

Ріку зміну в житті І. Огієнка, як і всіх мешканців польської держави, принесла Друга світова війна, розпочата Німеччиною атакою на Польщу 1 вересня 1939 р. Вже першого дня

війни німецькі літаки бомбили також Варшаву. Столиця Польщі після довгої облоги здалась шойно 27 вересня. З частини території Польщі під німецькою окупацією утворено Генеральне Губернаторство, зі столицею у Кракові, до якого увійшла також Варшава, втрачаючи свою столичну роль.

Як згадував згодом Митрополит Іларіон: "Жити під німцями було неймовірно тяжко, а працювати майже неможливо."¹⁷¹ Закрито журнал *Рідна Мова*. Німці негативно ставились до Бритійського й Закардонного Біблійного Товариства, яке заявило, що з огляду на воєнні обставини касує контракт на переклад Св. Письма і припиняє платити за працю над перекладом. Це поставило І. Огієнка у скрутне становище.

Українські православні кола почали шукати можливості влаштування церковного життя в нових умовах—тим більше, що в складі Генерального Губернаторства опинились території заселені численним українським населенням. Ще восени 1939 р. у Варшаві створено Українську Церковну Раду, яка згуртувала чільних українських церковних діячів, а її головою став Іван Огієнко. В цей час німці усунули Митрополита Діонісія, а правління Церквою перейняв архієпископ берлінський Серафим (Ляде). Українська Церковна Рада формулювала програму відродження церковного життя українського населення, одним з поступатів було призначення двох нових єпископів-українців. Ці пропозиції не знайшли зрозуміння у архієпископа Серафима.¹⁷²

Українська Церковна Рада почала старання для повернення до управління Церквою Митрополита Діонісія. Рада проводила також інші заходи перед німецькою адміністрацією для влаштування церковного життя в Генеральному Губернаторстві. В цей час—в липні 1940 р., як вже згадувалось, І. Огієнко закінчив переклад Біблії на українську мову, з нагоди чого Українська Церковна Рада прийняла спеціальну постанову.¹⁷³

Відбувалось також відродження церковного життя на Холмщині та Підляшші, де в 1938-1939 роках зруйновано 127 православних храмів та проведено репресії польською

адміністрацією та військом супроти Православної Церкви. Одним з постулатів місцевої української православної громадськості було відновлення Холмської єпархії. В листопаді 1939 р. тут створено Церковну Раду, яка вже 13 листопада висунула кандидатуру проф. Івана Огієнка на майбутнього єпископа Холмського. Представники Холмського Духовного Правління, очоленого протопресвітером Іваном Левчуком (який за рішенням Митрополита Діонісія був адміністратором православних парафій на цій території), звернулись до І. Огієнка з проханням про згоду кандидувати на єпископа Холмського. Для ознайомлення з місцевою громадськістю І. Огієнко виступив у Холмі з рядом викладів.¹⁷⁴

Заходи Української Церковної Ради щодо звільнення з-під домашнього арешту Митрополита Діонісія і повернення йому управління Церквою завершилися успіхом щойно в кінці вересня 1940 р., і у тому велику роль відіграв І. Огієнко. Вже 30 вересня 1940 р. Собор Єпископів Автокефальної Православної Церкви в Генеральному Губернаторстві прийняв постанову про відновлення Холмсько-Підляської єпархії. Далі в цій ухвалі Собору говорилося, що

*... на кафедрі Архиепископа Холмського та Підляського (...) обираємо Професора Православного Богословського Факультету Варшавського Університету Д-ра Івана Огієнка, як знаного вченого й діяча на церковній та культурній ділянці для добра українського народу (...) Архиерейська хиротонія Проф. Д-ра Івана Огієнка відбудеться по прийнятті ним монашого постригу та по возведенні його в сан Пресвітера та Архимандрита.*¹⁷⁵

Після намов Митрополита Діонісія Іван Огієнко (тоді вже від трьох років вдівець), погодився прийняти єпископський сан,¹⁷⁶ і 6 жовтня 1940 р. звернувся до всієї громадськості з прощальним листом:

*Відходячи від світського стану й стаючи ченцем, звертаюся до всіх з гарячим проханням пробачити мені всі мої провини, вільні й невільні, які я кому заподіяв був чи то словом, чи то ділом, чи то думкою.*¹⁷⁷

Мабуть 8 жовтня 1940 р. Іван Огієнко залишив Варшаву і подався до Яблочинського монастиря на Підляшші, де готувався до прийняття “ангельського образу” — монашества та духовного сану. Так закінчився варшавський період у житті відомого науковця, державного мужа, церковного діяча, перекладача Св. Письма.

В середу 9 жовтня 1940 р. Митрополит Діонісій звершив монашеський постриг Івана Огієнка, який отримав у чернецтві ім'я Іларіона в пам'ять преп. Іларіона Великого. Наступні два дні новопострижений монах Іларіон був рукоположений во диякона та пресвітера, з возведенням в сан архимандрита. Через тиждень — 19 та 20 жовтня 1940 р. — в холмському соборі відбулись чин наречення архимандрита Іларіона во єпископа та єпископська хіротонія, звершена Митрополитом Діонісієм, архієпископом празьким Савватієм та єпископом люблінським Тимофієм. Так почався новий — холмський — період в житті досі відомого національного діяча, зараз вже церковного ієрарха.¹⁷⁸

* * *

Варшавський період став своєрідним антрактом у житті майбутнього ієрарха. 1926–1940 роки були для Івана Огієнка періодом відносної стабілізації після бурхливої доби визвольних змагань і скитального життя на початку перебування на території польської держави після поразки Української революції та перед складним часом Другої світової війни, коли Церква закликала його до архипастирського служіння. Варшавський період був важливим етапом у житті проф. І. Огієнка. Саме тоді набув він багато так необхідного досвіду, не уникаючи певних прорахунків.

У варшавському періоді життя І. Огієнка можемо виділити три підперіоди: перший — до 1932 р., коли всесторонньо присвятив себе науці та праці в університеті, активно діяв також у церковних структурах; другий — від часу звільнення з Варшавського університету (1932) до початку війни, коли займався в основному видавничою діяльністю та працею над перекладом Св. Письма; третій — це перший рік війни,

коли І. Огієнко поринув у вир праці для відродження українського православного життя на території Генерального Губернаторства.

Особливо важливим був варшавський період у науковій біографії Івана Огієнка. Поряд з кількома київськими роками напередодні Першої світової війни це був час найбільшої його дослідницької діяльності і міжнародного визнання у світі науки. Саме тоді І. Огієнко здійснив також, мабуть найкращий до сьогодні, повний переклад Св. Письма українською мовою. Врешті активність на церковній ниві в структурах Автокефальної Православної Церкви в Польщі стала для нього цінною підготовкою до архиєрейського служіння.

Мусимо проте зазначити, що постать І. Огієнка і його діяльність вже тоді викликала принципове заперечення певних середовищ. Широкі російські кола “соблазном” вважали його погляди на відродження українського православ'я та діяльність задля цього. Польська адміністрація і частина суспільства (а також православні полоніфіцькі кола) негативно сприймали його протистояння полонізації Православної Церкви в Польщі, а також працю для єднання та самоусвідомлення всього українського народу. Відданість І. Огієнка Православній Церкві та відстоювання ролі цієї Церкви у житті українського народу негативно сприймалась також українськими греко-католицькими середовищами.

Проте в пам'яті своїх сучасників Іван Огієнко залишився “людиною праці і обов'язку”, “невтомним працівником українського Ренесансу”, церковним та громадським діячем, життя якого, за словами одного з його тодішніх співпрацівників—холмщаків Генадія Которовича, це—“символ життя українського вченого.”¹

Джерела і література

1. Варто згадати в першу чергу автобіографічні матеріали: І. Огієнко, "Мое життя. Автобіографічна хронологічна канва", *Наша Культура*, 1936-1937. Існує декілька біографічних нарисів Митрополита Іларіона, чи збірників, що містять біографічні матеріали. Основніші з них: В. Заїкин, "Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений", *З приводу 20-літнього ювілею української наукової праці 1905-1925 рр.*, Варшава, 1925; Г. Которович, "Життя й діяльність проф. Др. Івана Огієнка (Ювілейна ретро-синтеза)" *Науковий збірник в 30 річницю наукової праці проф. Д-ра Івана Огієнка*, Варшава, 1937, ст. 3-6; І. Корозицький, "Чин ученого", там же, ст. 10-33; "Людина праці", *60-літній ювілей народження Високопреосвященнішого владика Іларіона, Архiepіскопа Холмського й Підляського (проф. д-ра Івана Огієнка)*, Холм, 1941; *Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона у 75-ліття його життя й праці 1882-1957*, Вінніпег, 1958; А. Нес-теренко, *Митрополит Іларіон служитель Богові й народові. Біографічна монографія*, Вінніпег, 1958; *Жалобна книга в пам'ять Митрополита Іларіона*, Вінніпег, 1973. З публікацій останніх років можна згадати книжку: М. Тимошик, *Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності*, Київ, 1997; чи менші праці: І. І. Тюрменко, "Іван Огієнко—Митрополит Іларіон", *Український Історичний Журнал*, 1995, № 2, ст. 79-92; А. А. Марушкевич, *Невтомний працівник українського ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект*, Київ, 1996; М. Тимошик, "Невтомний сівач на українознавчій ниві", *І. І. Огієнко. Історія українського друкарства*, Київ, 1994, ст. 7-33; В. Задорожний, "Іван Іванович Огієнко—мовознавець", *Мовознавство*, 1990, № 1, ст. 62-67; G. Kuprianowicz, "Arcybiskupstwo Chełmszczyzny i Podlasia", *Над Бугом і Нарвою*, 1992, № 3, с. 12-14; M. Jurkowski, "Profesor Iwan Ohijenko", *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 1996, т. 3, ст. 277-281.

2. Цей період називаю варшавським, можна також назвати його польським, оскільки, за винятком двохрічного перебування в Тарнові, лише впродовж років 1926-1940 Іван

Огієнко проживав на польській етнічній території та в польському оточенні. Не входячи тут в дискусію довкола періодизації життя І. Огієнка—владки Іларіона треба зазначити, що важко погодитись з періодизацією запропонованою І. І. Тюрменко, Див.: І. І. Тюрменко, "Іван Огієнко...", ст. 79.

3. На жаль авторові цього нарису не були доступні всі канадські видання, що стосуються постаті Митрополита Іларіона, а також деякі сучасні публікації, що з'явилися у останні роки на Україні.

4. І. Огієнко став Головноуповноваженим Уряду УНР з дня 15 листопада 1919 р. Див.: І. Огієнко, "Моє життя...", *Наша Культура*, 1936, кн. 7, ст. 554-557.

5. І. Огієнко, "Світлій пам'яті Івана Липи. 1919-1923", *Наша Культура*, 1937, кн. 8-9, ст. 327; *Жалобна книга...*, ст. 24; А. Огієнко, "Рядки зі спогадів", *Бібліотечка "Успенської осми"*, 1993, ч. 3; "За соборність мови, народу, Церкви", *Пам'яті Митрополита Іларіона (Огієнка)*, ст. 21.

6. 27 липня 1923 р. був звільнений з посади міністра ісповідань УНР, з цього часу не був заангажований в політичну діяльність. Див.: І. Огієнко, "Світлій пам'яті Івана Липи...", *Наша Культура*, 1937, кн. 8-9, ст. 327.

7. А. Нестеренко. *Митрополит Іларіон...*, ст. 25.

8. Варшавський університет відновив свою діяльність восени 1915 р. Факультет Католицького Богослов'я почав існувати з весни 1918 р., а Факультет Євангелицького Богослов'я створено з початком 1922 р. Див.: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915-1939*, Pod redakcją A. Garlickiego, Warszawa, 1982, s. 19-22, 29, 34-35, 41, 92. Загально про історію університету див.: *The University of Warsaw*, Warszawa, 1967, p. 5-20; *L'Université de Varsovie 1808-1818*, Warszawa, 1958, p. 5-22.

9. Archiwum Akt Nowych w Warszawie [далі—AAN], Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [далі—MWRiOP], sygn. 1110, s. 8, Pismo Metropolity Dionizego do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 10 VII 1923 r.

10. Ibidem, s. 29-29v, Pismo rektora Uniwersytetu Warszawskiego do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 28 III 1924 r.

11. Офіційна його назва звучала: *Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego*. Потрібно зазначити, що на відміну від факультетів католицького та євангеліцького богослов'я, Відділ Православного Богослов'я до кінця свого існування (1939) не мав повних прав факультету. Знаходило це віддзеркалення в офіційній назві—*Studium*, а не *Wydział*. В українській мові в міжвоєнному періоді вживалось на його окреслення термін "відділ", у цій доповіді вживаю назви "відділ".

12. Про обставини створення Відділу детальніше пишеться в працях: M. Lenczewski, *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1939*, Warszawa, 1992, s. 10-12; M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa, 1989, s. 289-292; *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16-1934 /35*. Kronika, Opracował Dr Tadeusz Manteuffel, Warszawa, 1936, s. 81-83. Варто згадати також працю: Архієпископъ Алексій [Промадській], *Къ исторіи Православной Церкви въ Польщѣ за десятилітїе пребыванія во главѣ ея Блаженнѣйшаго Митрополита Діонисія (1923-1933)*, Варшава, 1937, ст. 58.

13. Підтримку для його кандидатури на професора Варшавського університету висловив також Український Центральний Комітет—організація емігрантів з Великої України, а також Польське Товариство Допомоги Емігрантам українцям. AAN, MWRiOP, sygn. 4692, s. 3-6, Pismo Ukraińskiego Komitetu Centralnego w RP do Towarzystwa Pomocy Emigrantom-Ukraińcom z 12 XII 1925 r., List Przewodniczącego Polskiego Towarzystwa Pomocy Emigrantom-Ukraińcom z 19 XII 1925 r.

14. Ibidem, s. 3, Pismo Ukraińskiego Komitetu Centralnego w RP do Towarzystwa Pomocy Emigrantom-Ukraińcom z 12 XII 1925 r.

15. Ibidem, s. 7-8, Pismo rektora Uniwersytetu Warszawskiego do Departamentu Nauki i Szkół Wyższych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 25 XI 1925 r.

16. Ibidem, s. 9, Brudnopis pisma Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do rektora Uniwersytetu

Warszawskiego z 20 I 1926 r.

17. Ibidem, s. 17-18, Umowa zawarta między J. M. Rektorem U. W. prof. Dr Stefanem Pieńkowskim działającym w imieniu Uniwersytetu Warszawskiego i Skarbu Państwa, a Panem Janem Ohijenką w sprawie kontraktu służbowego rektora Uniwersytetu Warszawskiego do Departamentu Nauki i Szkół Wyższych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 25 XI 1925 r.; Ibidem, s. 19-20, Brudnopis pisma Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do rektora Uniwersytetu Warszawskiego z 18 III 1926 r.

18. "Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, przedstawione przez Kierownika Studium Teologii Prawosławnej, Prof. zw. Mag. Sw. Teologii Prawosławnej Księdza Metropolitę Djonizego (Waledyńskiego), na posiedzeniu Kolegium Wykładających Studium z dnia 1-go lipca 1932 roku i przyjęte przez Kolegium Wykładających", *ЕЛПИС*, 1932, zeszyt 1-2, s. V-VI.

19. *Rocznik Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego na rok akademicki 1926-1927*, Warszawa, 1927, s. 4.

20. AAN, MWRiOP, sygn. 4692, s. 26-27. Umowa zawarta między Ks. Rektorem prof. dr A. Szelażowskim działającym w imieniu Uniwersytetu Warszawskiego i Skarbu Państwa, a Panem prof. Janem Ohijenką w sprawie kontraktu służbowego; Ibidem, s. 28-33.

21. М. Тимошик, *Голгофа Івана Огієнка...*, ст. 57.

22. Митрополит Іларіон, *Біблійні студії. Богословсько-історичні нариси з духовної історії України*, Вінніпер, 1963, т. I, ст. 228.

23. I. Ogijenko, "Język cerkiewno-słowiański na Litwie i w Polsce w ww. XV-XVIII", *Proce Filologiczne*, т. XIV (1929), s. 525-543.

24. Uniwersytet Warszawski, *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1926-1927*, Warszawa, 1926, s. 4, 69.

25. І. Коровицькій, "Чити ученого", *Науковий збірник...*, с. 31.

26. Uniwersytet Warszawski, *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok academic-ki 1931-1932*, Warszawa, 1931, s. 92-94.

27. Uniwersytet Warszawski, *Skład Uniwersytetu i spis wykładów*

na rok akademicki 1927-1928, Warszawa, 1927, s. 67-68; Uniwersytet Warszawski, *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1931-1932*, Warszawa, 1931, s. 92-944; Uniwersytet Warszawski, *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1927-1928*, Warszawa, 1927, s. 67-68; Uniwersytet Warszawski, *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1929-1930*, Warszawa, 1929, s. 86-87; Uniwersytet Warszawski, *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1931-1932*, Warszawa, 1931, s. 92-94.

28. В бібліотеці міста Варшави зберігаються курсові праці студентів проф. І. Огієнка—переклади українською мовою праць західних дослідників з питань, які були предметом його лекцій. Biblioteka Publiczna miasta stołecznego Warszawy [далі—BPW], Materiały ze zbioru Ogijenki, акс. 2470/VI/c, VI/d, VI/1.

29. А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 26.

30. ААН, МВРiОР, sygn. 1113, s. 292. Sprawozdanie delegata ministra wyznań reli-gijnych i oświecenia publicznego do spraw Państwowego Internatu dla Studentów Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego за третій триместр року академічного 1930/31.

31. В одному з документів знайшлася згадка, що вже в 1928/29 академічному році заступником керівника Відділу був проф. Зигмунт Лемпiцький в порозумінні з проф. І. Огієнком. ААН, МВРiОР, sygn. 1110, s. 84.

32. Залишився на цьому пості до кінця своєї праці в університеті, тобто до 30 вересня 1932 р. *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16-1934/35...*, s. 88; *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego за rok akademicki 1929/1930*, Warszawa, 1929, s. 11; Uniwersytet Warszawski, *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1930-1931*, Warszawa, 1930, s. 5; Uniwersytet Warszawski, *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1931-1932*, Warszawa, 1931, s. 5.

33. "Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej...", *ЕЛПiС*, 1932, zeszyt 1-2, s. XIV-XV.

34. М. Papierzyńska-Turek, *Між традицією а реччівiстiстiцiу...*, s. 291-292.

35. І. Власовський, *Нарис історії...*, т. IV, ст. 109-110.

36. Відомо, що І. Огієнко вів заняття частинно українською мовою. Друк: "Українізація православного факультета", *Рувь*, 1926, № 1700, (8 VII 1926).

37. Там же.

38. У цій справі був виготовлений Меморандум до уряду Польщі. В петиціях в захист Митрополита, висланих до міністерства ісповідань та освіти з багатьох парафій, один з постулятів був безпосередньо скерований проти І. Огієнка, оскільки домагались там, щоб церковно-слов'янську мову викладала духовна особа. AAN, MWRiOP, sygn. 988, s. 518-524; BPW, Materiały ze zbioru Ogijenki, акс. 2470/XI.

39. І. Огієнко сприяв діяльності студентів-богословів в Українській Студентській Громаді, висловлювався за підпорядкування Інтернату студентів-богословів професурі, а не державній адміністрації, чи Митрополиту. AAN, MWRiOP, sygn. 1113, s. 293. Sprawozdanie delegata ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego do spraw Państwowego Internatu dla Studentów Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za trzeci trymestr roku akademickiego 1930/31. Ibidem, s. 301. Sprawozdanie delegata ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego do spraw Państwowego Internatu dla Studentów Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za pierwszy trymestr roku akademickiego 1931/32.

40. Ibidem, s. 292. Sprawozdanie delegata ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego do spraw Państwowego Internatu dla Studentów Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za trzeci trymestr roku akademickiego 1930/31.

41. Ibidem, s. 284. Sprawozdanie delegata ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego dla spraw Państwowego Internatu dla Studentów Studium Teologii Prawosławnej U. W. za drugi trymestr roku akademickiego 1930/31.

42. AAN, MWRiOP, sygn. 4692, s. 44. Pismo rektora Uniwersytetu Warszawskiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 11 VI 1932 r; А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 26.

43. AAN, MWRiOP, sygn. 4692, s. 44. Notatki Naczelnika

Wydziału Nauki i Szkół Wyższych i Dyrektora Departamentu Wyznań Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 16 VI i 1 VII 1932 r.

44. Ibidem, s. 46. Pismo rektora Uniwersytetu Warszawskiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 22 X 1932 r.

45. Питання звільнення проф. І. Огієнка не вповні ясне. Відомо, що вплив на це мали також негативно настроєні до І. Огієнка деякі українські діячі. Погрожували йому тоді навіть депортацією за кордони Польщі. Див.: І. Огієнко, "Раз добром налейте серце. Світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової. Замість вінка намогильного", *Наша Культура*, 1937, кн. 5, ст. 236, 238; лист С. Шелухину від 31 X 1933 р. див.: "Листи особових фондів ЦДАВО України як джерело до вивчення видавничої діяльності І. І. Огієнка", *Архіви України*, 1995, № 1-3, ст. 27; Ол. Луговий, *Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи*, Київ, 1994, ст. 293; А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 30. Питання це вимагає подальших дослідів.

46. Навіть у офіційному виданні університету з програмою навчання на 1932/1933 рік були поміщені лекції І. Огієнка. Див.: Uniwersytet Warszawski, *Spis wykładów na rok akademicki 1932-1933*, Warszawa, 1932, s. 14.

47. Митрополит Іларіон, *Біблійні студії...*, т. I, ст. 229.

48. На кафедрі працював лише як асистент магістер Іван Коровицький. Uniwersytet Warszawski, *Sklad Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1932/1933*, Warszawa, 1932, s. 43; Uniwersytet Warszawski, *Sklad Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1933/1934*, Warszawa, 1933, s. 41; Uniwersytet Warszawski, *Sklad Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1934/1935*, Warszawa, 1934, s. 43.

49. *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16-1934/35...*, s. 85; Uniwersytet Warszawski, *Spis wykładów na rok akademicki 1934/1935*, Warszawa, 1934, s. 11.

50. *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16-1934/35...*, s. 85; І. Власовський, *Нарис історії...*, т. IV, ст. 82, 108.

51. Телефон Івана Огієнка у Варшаві—254 05, згодом 10 24 05. AAN, MWRiOP, sygn. 1258, s. 100v.

52. І. Огієнко, "Раз добром налите серце...", ст. 228-230, 234; І. Огієнко, "Людина обов'язку. Світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової", *Рідна Мова*, 1937, ч. 7-8, ст. 291-292.

53. В 1932 р. був членом управи Української Студентської Громади у Варшаві, а потім членом Ревізійної Комісії. AAN, Komisarjat Rządu miasta stołecznego Warszawy [далі—KRzW], sygn. 297/VII-6, k. 109, 156. Sprawozdania miesięczne Komisarjatu Rządu m. st. Warszawy za 1932 r.

54. AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 279v. Sprawozdanie delegata ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego dla spraw Państwowego Internatu dla Studentów Studium Teologii Prawosławnej U. W. za drugi trymestr roku akademickiego 1930/31.

55. AAN, KRzW, sygn. 297/VII-6, k. 240. Sprawozdanie miesięczne Komisarjatu Rządu m. st. Warszawy za październik 1932 r.

56. І. Огієнко, "Раз добром налите серце...", ст. 235-236.

57. Там же, ст. 236-238, 244-245.

58. Ї могила збереглась там по сьогоднішній день. Знаходиться в квартирі 44, ряд 10, місце 12.

59. І. Огієнко, "Раз добром налите серце...", ст. 245.

60. Варшава 1927-1928. Праця про свв. Костянтина та Мефодія викликала широке зацікавлення, була навіть обговорювана на засіданні Слов'янської комісії Академії Наук у Москві. Див.: "Доклад про працю проф. Ів. Огієнка", *Українська Нива*, 1928, № 59, ст. 3.

61. Варшава, 1926.

62. Warszawa, 1927.

63. І. Огієнко, *Костянтин і Мефодій, їх життя і діяльність*, Варшава, 1928, ст. 248.

64. "Рецензії й огляди", *Наша Культура*, 1935, кн. 8, ст. 524.

65. Варшава, 1929.

66. Варшава, 1927.

67. І. Огієнко, *Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський Апостол 1560-х рр.*, т. I-II, Варшава, 1930.

68. І. Огієнко, "Сучасна українська літературна мова", *Наша Культура*, 1935, кн. 1, ст. 33-37, кн. 3, ст. 141-149; 1936, кн. 8-9, ст. 583-589, кн. 10, ст. 664-671, кн. 11, ст. 751-761, кн. 12, ст. 803-810.

69. І. Огієнко, "Соняшний поет Богдан Ігор Антонич", *Наша Культура*, 1936, кн. 3, ст. 213-220.

70. І. Огієнко, "Поет душевної туги. Мирослав Ічнянський", *Наша Культура*, 1937, кн. 6-7, ст. 290-297, 320.

71. І. Огієнко, "Українські церковні братства, їх діяльність та значення", *Наша Культура*, 1937, кн. 1, ст. 1-9.

72. І. Огієнко, "Хто був Варавва. Історичний нарис", *Наша Культура*, 1937, кн. 1, ст. 48-51; І. Огієнко, "Замітки до євангельського тексту", *Наша Культура*, 1937, кн. 3, ст. 162-163.

73. *Рідна Мова*, 1938, ч. 3-12; 1939, ч. 1.

74. Цікаво пишеться про це у статті: д-р Ю. Мулик-Луцик. "Наукова праця Митрополита Іларіона", *Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона у 75-ліття...*, ст. 93-98.

75. Митрополит Іларіон, "На службі Богу й Народу", *Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона у 75-ліття...*, ст. 116.

76. *Рідна Мова*, 1933-1939.

77. BPW, Materiały ze zbioru Ogijenki, акс. 2470/IX.

78. "Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, przedstawione przez Kierownika Studium Teologii Prawosławnej, Prof. zw. Mag. Św. Teologii Prawosławnej Księdza Metropolitę Djonizego (Wale-dyńskiego), na posiedzeniu Kolegium Wykładających Studium z dnia 1-go lipca 1932 roku i przyjęte przez Kolegium Wykładających", *ЕЛПНС*, 1932, zeszyt 1-2, s. XVII.

79. BPW, Materiały ze zbioru Ogijenki, акс. 2470/IVc, лист Комісії історії книги при Українському Науковому Інституті Книгознавства в Києві до І. Огієнка від 15 X 1926 р.

80. І. Коровицький, "Чин ученого", ст. 33.

81. Видавав там свої праці, був запрошуваний на заходи Товариства, підтримував також постійний зв'язок з головою Товариства Кирилом Студинським. BPW, Materiały ze zbioru Ogijenki, акс. 2470/II, к. 1-12, листи К. Студинського до І. Огієнка з рр. 1926-1928, 1932; акс. 2470/IV, запрошення на академію 60-ліття В. Шурата.

82. BPW, Materiały ze zbioru Ogijenki, акс. 2470/IVb, диплом про обрання дійсним членом НТШ; акс. 2470/IX, лист

Президії Бібліографічної секції НТШ до І. Огієнка від 10 VI 1924 р.

83. І. Коровицький, "Чин ученого", ст. 33.

84. BPW, Materiały ze zbioru Ogijenki, акс. 2470/X; "Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej...", *ЕЛПИС*, 1932, zeszyt 1-2, s. XLVIII.

85. "Тридцятиліття наукової праці Проф. Івана Огієнка. Лист до Редакції", *Рідна Мова*, 1935, ч. 12, ст. 566-567.

86. У складі президії були також: інж. М. Дерев'ялко, інж. О. Нестеренко, ред. М. Плечко, полк. В. Дітель, полк. В. Свтимович, mgr. І. Козицький, mgr. І. Коровицький. Див.: "Від Ювілейного Комітету", *Науковий збірник...*, ст. 219.

87. Там же, ст. 219-221; "Хроніка наукового й культурно-освітнього життя", *Наша Культура*, 1936, кн. 7, ст. 558.

88. "Хроніка наукового й культурно-освітнього життя", *Наша Культура*, 1936, кн. 6, ст. 480.

89. *Науковий збірник...*, ст. 1-223.

90. "Хроніка наукового й культурно-освітнього життя", *Наша Культура*, 1936, кн. 2, ст. 155.

91. Вже в 1923 р. один з польських урядників звертав увагу на факт, що "Акція Prof. Ogijenki miała na celu unifikację językową i obrządkową na polu życia religijnego wśród Ukraińców od Donu po Rzeszów." AAN, MWRiOP, sygn. 1258, s. 2, Protokół narady która odbyła się w Ministerstwie WRiOP dnia 26 września 1923 r.

92. M. Papierzyńska-Turek. *Między tradycją a rzeczywistością...*, s. 209.

93. Митрополит Іларіон, *Біблійні студії...*, т. I, ст. 226.

94. «Добрий Сіяч» Народний ілюстрований календар на 1926 рік, ст. 32; І. Власовський, *Нарис історії Української Православної Церкви*, т. IV, Нью Йорк-Київ-С. Бавнд Брук, 1990, ст. 28.

95. Для прийняття до праці в Відділі необхідною була згода Митрополита, що забезпечувало правовірність викладачів. Див.: *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16-1934/35...*, s. 83.

96. AAN, MWRiOP, sygn. 1258, k. 32, Pismo Metropolity

Dionizego do Departamentu Wyznań Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 21 XI 1927 r.

97. Ibidem, k. 88, Pismo Metropolity Dionizego do Departamentu Wyznań Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 4 II 1928 r.

98. I. Огієнко, *Методологія перекладу Св. Письма та Богослужбових книг на українську мову*, Варшава, 1927.

99. AAN, MWRiOP, sygn. 1258, k. 33-35, Statut Komisji dla przekładu Pisma Świętego i ksiąg liturgicznych na język ukraiński, dla restytucji dawnych cerkiewnych zwyczajów ukraińskich oraz wydawania literatury ukraińskiej.

100. Ibidem, k. 68-73, Protokół posiedzenia "Komisji ustanowionej przez MWRiOP dla przekładu Pisma Świętego i ksiąg liturgicznych na język ukraiński" dnia 15 czerwca 1928 r.

101. П. Певний, "Перекладова комісія", *Українська Нива*, 1928, № 59, ст. 2-3.

102. І. Власовський, *Нарис історії...*, т. IV, ст. 53.

103. BPW, Materiały ze zbiogu Ogijenki, akc. 2470/XI.

104. Ibidem.

105. "На старі шляхи", *Українська Нива*, 1928, № 74, ст. 3.

106. Instytut Badań Spraw Narodowościowych.

107. I. Ohijenko, "Losy cerkwi ukraińskiej i jej stan obecny. Stenogram odczytu", *Sprawy Narodowościowe*, 1929, Nr 1, s. 175; *Українська Нива*, 1929, № 5-6, ст. 6, № 7, ст. 3, № 8, ст. 3-4.

108. Статтю про це, якої цілком була дискредитація І. Огієнка та позбавлення його кафедри на Варшавському університеті помістив церковний журнал Воскресное Чтение. І. Огієнко написав до газети спростування, проте редакція відказалась його помістити. AAN, MWRiOP, sygn. 988, s. 526-531.

109. AAN, MWRiOP, sygn. 988, s. 518-524.

110. M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością...*, s. 163-175.

111. І. Власовський, *Нарис історії...*, т. IV, ст. 82.

112. Головою Передсоборного Зібрання був Митрополит Діонісій, як первоієрарх Церкви. Заступників було двоє—світський і духовний. AAN, MWRiOP, sygn. 995, s. 150-151, Regulamin Przedsoborowego Zebrania.

113. А. Свитиц, *Православная Церковь в Польше и ее автокефалия*, Буэнос Айрес, 1959, ст. 97.

114. "Sobór Cerkwi Prawosławnej", *Sprawy Narodowościowe*, 1930, Nr 5-6, s. 590; "Людина праці", *60-літній ювілей...*, ст. 7.

115. І. Огієнко, "Українська вимова богослужбових текстів", *Наша Культура*, 1936, кн. 6, ст. 430-441.

116. І. Власовський подає, що на 27 членів Зібрання було 20 росіян і 7 українців. Див.: І. Власовський, *Нарис історії...*, т. IV, ст. 82.

117. А. Свитиц. *Православная Церковь...*, ст. 107.

118. AAN, MWRiOP, sygn. 997, k. 23-83.

119. На його місце від Відділу Православного Богослов'я ВУ вибрано членом Передсоборного Зібрання проф. М. Зизикіна, а заступником голови Зібрання вибрано на першому засіданні другої сесії проф. О. Лотоцького. І. Власовський, *Нарис історії...*, т. IV, ст. 82; А. Свитиц, *Православная Церковь...*, ст. 105-106.

120. Лист Л. Білецькому від 24 V 1935 р. Див.: "Листи особових фондів ЦДАВО...", *Архіви України*, 1995, № 1-3, ст. 31.

121. Вже в період УНР займався питанням перекладів богослужбових текстів та Св. Письма на двох вказаних площинах—як перекладач і як міністр. Ще в грудні 1919 р. створив у Кам'янці Подільському Комісію для перекладу Св. Письма на українську мову. Див.: І. Огієнко. "Моє життя...", *Наша Культура*, 1936, кн. 8-9, ст. 629.

122. Перші літургійні тексти українською мовою в перекладі І. Огієнка з благословення, тоді ще єпископа Діонісія, видавалися в 1922 р. Див.: Архієпископъ Алексій, *Къ історії...*, ст. 40; І. Коровицький, "Чин ученого", ст. 19.

123. Українська Нива. 1928, № 32, ст. 4; І. Коровицький. "Чин ученого" ст. 23-24.

124. І. Огієнко, "Методологія перекладу Св. Письма та Богослужбових книг на українську мову", *Духовний Січ*, 1927, № 19-27. Була вона видана також окремою книжкою.

125. *Наша Культура*, 1935, кн. 1, ст. 64.

126. *Наша Культура*, 1936, кн. 11, ст. 781.

127. Митрополит Іларіон, *Біблійні студії...*, т. I, ст. 229-230; А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 34.

128. "Хроніка наукового й культурно-освітнього життя", *Наша Культура*, 1936, кн. 7, ст. 557.

129. І. Коровицький, "Чин ученого", ст. 30; "Доповнення до списку праць ювілянта", *Науковий збірник...*, ст. 217; Митрополит Іларіон, *Біблійні студії...*, т. I, ст. 231.

130. *Новий Заповіт Господа й Спасителя Нашого Ісуса Христа з грецької мови на українську наново перекладений*, Варшава, 1939; *Книга Псалмів з давньогрецької на українську наново перекладена*, Варшава, 1939.

131. Хоч воно з початком війни заявило, що касує контракт на переклад.

132. Митрополит Іларіон, *Біблійні студії...*, т. I, ст. 231-237.

133. Там же, ст. 252.

134. Наприклад, з президентом УНР Андрієм Лівичьким, чи гетьманом Павлом Скоропадським. ВРВ, *Materiały ze zbioru Ogijenki*, акс. 2470/IX; "Від Ювілейного Комітету", *Науковий збірник...*, ст. 219.

135. Був, наприклад, єдиним безпартійним міністром в уряді першої Директорії. Див.: І. Огієнко. "Світлій пам'яті Івана Липи. 1919-1923", *Наша Культура*, 1937, кн. 8-9, ст. 321.

136. М. Тимошик, *Голгофа Івана Огієнка...*, ст. 59.

137. AAN, KRzW, sygn. 297/VII-6, k. 109, *Sprawozdanie miesięczne Komisariatu Rządu m. st. Warszawy za marzec 1932 r.*

138. Хоч були з цього винятки. Наприклад, в 1928 р. на зборах української колонії у Варшаві І. Огієнко входив до редакційної комісії, яка редагувала текст Резолюції протесту в справі визнання невинним вбивцю С. Петлюри (хоч не погоджувався з її змістом). *Українська Нива*, 1928, № 10, ст. 4, № 11, ст. 2.

139. Українська Студентська Громада у Варшаві заснована в 1921 р. українськими студентами емігрантами. Організувала різні ділянки життя українського студентства у Варшаві. Спочатку гуртувала переважно студентів-емігрантів, згодом також українських студентів з Галичини, Волині, Холмщини.

Див.: І. Липовецький, "Три роки існування (Нарис з історії Української Студентської Громади у Варшаві)", *На чужині*, 1924, № 1, ст. 3-5.

140. А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 26.

141. А. К. О., "В Українській Студентській Громаді", *Українська Нива*, 1929, № 20, ст. 4.

142. AAN, MWRiOP, sygn. 1113, s. 293, Sprawozdanie delegata ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego do spraw Państwowego Internatu dla Studentów Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za trzeci trymestr roku akademickiego 1930/31.

143. *Українська Нива*, 1928, № 87, ст. 4; І. Власовський, *Нарис історії...*, т. IV, ст. 110.

144. Towarzystwo ukraińskie pomocy słuchaczom narodowości ukraińskiej wyższych uczelni m. st. Warszawy.

145. "Допомога студентству. Українське товариство допомоги студентам", *Українська Нива*, 1928, № 79, ст. 4; "Товариство допомоги студентам українцям вищих шкіл у Варшаві", *Українська Нива*, 1928, № 59, ст. 4.

146. "Допомогове товариство", *Українська Нива*, 1928, № 83, ст. 4; *Українська Нива*, 1929, № 14, ст. 4; А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 26.

147. "На допомогу студентам", *Українська Нива*, 1929, № 29, ст. 2; *Українська Нива*, 1928, № 88, ст. 4.

148. AAN, KRzW, sygn. 297/VII-6, k. 240, Sprawozdanie miesięczne Komisariatu Rządu m. st. Warszawy za październik 1932 r.

149. А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 28-30; AAN, KRzW, sygn. 297/ VII-6, k. 111, Sprawozdanie miesięczne Komisariatu Rządu m. st. Warszawy za marzec 1932 r.

150. А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 28.

151. Лист Л. Білецькому 22 III 1935 р. Див.: "Листи особових фондів ЦДАВО...", *Архіви України*, 1995, № 1-3, ст. 29.

152. І. Огієнко. "Раз добром налите серце..." ст. 236; І. Огієнко, "Людина обов'язку..." ст. 294.

153. Лист Л. Білецькому від 24 V 1935 р. Див.: "Листи особових фондів ЦДАВО...", ст. 31.

154. AAN, KRzW, sygn. 297/VII-11, k. 114, Sprawozdanie miesięczne Komisariatu Rządu m. st. Warszawy za październik 1938 r.; AAN, KRzW, sygn. 297/VII-12, k. 104, Sprawozdanie miesięczne Komisariatu Rządu m. st. Warszawy za marzec 1939 r.
155. А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 30-31.
156. Лист В. Щербаківському від 22 IV 1932 р. Див.: "Листи особових фондів ЦДАВО України...", ст. 26-27.
157. М. Тимошик, *Голгофа Івана Огієнка...*, ст. 162-163.
158. Відповідальним редактором вже від першого номеру був Л. Примало-Сідлецький (Сава Крилач).
159. "Від Редакції", *Рідна Мова*, 1933, ч. 1, ст. 1.
160. Наприклад напередодні Великодня—в квітні 1934 р., поміщено статті про Великодню термінологію. С. Грицак, "Народні Великодня термінологія", *Рідна Мова*, 1934, ч. 4, ст. 142-147; І. Огієнко, "Походження великодніх виразів", *Рідна Мова*, 1934, ч. 4, ст. 147-148.
161. "Від Редакції", *Рідна Мова*, 1933, ч. 1, ст. 1.
162. Митрополит Іларіон, *Біблійні студії...*, т. I, ст. 234.
163. Відповідальним редактором був Іван Коровицький, потім Олекса Марковський, а наприкінці 1936 р. став ним син І. Огієнка—Анатоль.
164. "Національна освіта й наші завдання", *Наша Культура*, 1935, № 1, ст. 3.
165. Там же.
166. *Наша Культура*, 1935, № 1, ст. 45-58.
167. *Наша Культура*, 1935-1937.
168. *Наша Культура*, 1936, кн. 11, ст. 761.
169. "Хроніка українського наукового й культурно-освітнього життя", *Наша Культура*, 1937, кн. 12, ст. 510.
170. *Наша Культура*, 1936, кн. 12, ст. 845.
171. Митрополит Іларіон, *Біблійні студії...*, т. I, ст. 234.
172. І. Власовський, *Нарис історії...*, т. IV, ст. 178-180, 183.
173. Митрополит Іларіон, *Біблійні студії...*, т. I, ст. 231-237.
174. "Людина праці", ст. 9; Прот. Г. Метюк, "Церковна діяльність Митрополита Іларіона", *Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона у 75-ліття...*, ст. 82; А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 52.

175. "Хроніка головних подій у житті Святої Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві. 1939-1941", *Церковні Відомості*, 1943, ч. 1, ст. 5.

176. В цей час нависла над І. Огієнком поважна небезпека з боку гестапо, у зв'язку з доносом, що він є жидівського походження, а це, в умовах нацистської системи, могло закінчитись трагічно. Метою цього доносу було не допустити до висвяти І. Огієнка на єпископа. Див.: А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 38-39; А. Демусь, "Руйнування православних церков на Холмщині", *Надбужаничина. Сокальщина, Бельщина, Радехівщина, Камінецьчина, Холмщина і Підляшшя. Історично-мемуарний збірник*, Гол. ред. М. Мартинюк, т. 2, Нью Йорк, 1989, ст. 641.

177. Митрополит Іларіон, *Біблійні студії...*, т. 1, ст. 238.

178. "Хроніка головних подій...", *Церковні Відомості*, 1943, ч. 1, ст. 5-7; А. Нестеренко, *Митрополит Іларіон...*, ст. 52.

179. Г. Которович. "Життя й діяльність проф. Др. Івана Огієнка...", ст. 3.

(за ж-лом. "Віра й Культура" (Вінніпег). — 2008-2010. — Ч. 15. — С. 158-201)